

HOGE ADEL EN STAATSVORMING IN DE NEDERLANDEN, CA. 1475 – CA. 1630

ENKELE HISTORIOGRAFISCHE BESCHOUWINGEN

Hans Cools

De laatste jaren is er een heus debat op gang gekomen over de groei van de moderne staat, ook in het Nederlandse taalgebied. Hierbij werd er relatief weinig aandacht besteed aan de rol die de adel in dit proces speelde. Toch hebben nieuwe internationale theorieën ook bruikbare inzichten opgeleverd voor de Nederlandse adelsgeschiedenis. Deze bijdrage wil die inzichten voor het voetlicht halen.

Visies op het ontstaan van de moderne staat in Europa

De beoefening van de geschiedenis is in zoverre niet erg nuttig, dat historici bijvoorbeeld geen pasklare oplossingen aan kunnen reiken voor de problemen waar een samenleving mee worstelt. Toch houden de vragen die Clio's volgelingen zich stellen, vaak verband met de uitdagingen waar hun gemeenschappen voor staan. Op zijn best leveren hun antwoorden, net zoals die van andere intellectuelen, een bescheiden bijdrage tot het ruimere maatschappelijke debat. De heersende twijfel omtrent de grondslagen en de toekomstperspectieven van de liberale democratie, omtrent de wenselijkheid en de noodzakelijkheid van de welvaartsstaat en omtrent het bestaan en de eventuele overlevingskansen van geconstrueerde nationale of etnische identiteiten, hebben een brede stroom van onderzoek naar de 'genese' van de zogenaamde 'moderne staat' op gang gebracht¹.

De wetenschappelijke gemeenschap begrijpt de 'moderne staat' als de 'hedendaagse staat' voor zover deze 'democratische, liberale en kapitalistische' trekken bezit². De wortels van een dergelijke staat gaan terug op de crisis die Europa in de late middeleeuwen trof en die leidde tot diepgaande sociale en economische veranderingen. De instorting van de 'klassieke feodaliteit' bevorderde toen immers het ontstaan van nieuwe vormen van machtsconcentratie en machtsuitbreiding³. In grote delen van Europa lag het initiatief hiertoe bij monarchen van allerlei slag. Daar waar al vroeg een dicht stedelijk netwerk bestond, namen afzonderlijke steden of een coalitie daarvan vaak het voortouw⁴.

Enkele jaren geleden heeft de Franse historicus Jean Philippe Genet gepoogd om de 'moderne staat in wording' te definiëren. Volgens hem hing het succes van deze jacht naar de macht

1. De uitdrukking de 'geboorte van de moderne staat' verwijst naar het onderzoeksprogramma '*La genèse de l'état moderne*' dat het Franse *Centre National de la Recherche Scientifique* in het midden van de jaren '80 opzette. Vanaf 1988 werd dit thema uitgediept door de *European Science Foundation* in een grootschalig onderzoeksprogramma dat vijf jaar liep en waarvan de zevendelige reeks *The origins of the modern state in Europe, 13th - 18th centuries* (Oxford etc., 1996 vlg.) de neerslag vormt. Zie ook: A. Guery, 'L'historien, la crise et l'état', *Annales, histoire, sciences sociales*, LII (1997) 233-256 en W. Blockmans, 'Beheersen en overtuigen. Reflecties bij nieuwe visies op staatsvorming', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XVI (1990) 97-98.
2. J.P. Genet, 'Which state rises?', *Historical research*, LXV, 157 (1992) 119.
3. B. Guenee, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Les états* (3e dr.; Parijs, 1987) 60-63; J.P. Genet, 'L'état moderne: un modèle opératoire?', in: *idem* ed., *L'état moderne: genèse. Bilans et perspectives* (Parijs, 1990) 261; C. Tilly, 'Sulla formazione dello stato in Europa. Riflessioni introduttive', in: *idem* ed., *La formazione degli stati nazionali nell'Europa occidentale* (Bologna, 1984) 21-35.
4. Blockmans, 'Beheersen en overtuigen', 23-24; *idem*, *Geschiedenis van de macht in Europa. Volkeren, markten, staten* (Antwerpen, 1997) 105-159; *idem*, 'Voracious states and obstructing cities. An aspect of state formation in preindustrial Europe', *Theory and society*, XVIII (1989) 689-705.

af van de vervulling van zes voorwaarden⁵. De eerste drie van deze voorwaarden zijn noodzakelijk maar niet voldoende, de laatste drie voorwaarden zijn aanvullend. Zij slaan op de infrastructuur zonder welke niemand een staat kan uitbouwen. De eerste voorwaarde stelt dat diegene die gezag uitoefent over een bepaald grondgebied er in moet slagen om een beroep te doen op alle inwoners van dat gebied en niet enkel op zijn eigen vazallen. Aan de tweede voorwaarde is voldaan wanneer deze bijdrage op verschillende manieren van de inwoners kan worden geheven. De bijdrage kan dan bijvoorbeeld zowel de persoonlijke deelname van de inwoners aan een militaire campagne van de vorst behelzen als ook het betalen van belastingen. De derde voorwaarde vereist dat de inwoners op één of andere wijze hun goedkeuring hechten aan de oproepen van de machthebber om een bijdrage te leveren en meewerken met de daarop volgende heffing van deze bijdrage. Kortom, volgens Jean Philippe Genet hangt het 'ontstaan van de moderne staat' samen met de geboorte van een politieke gemeenschap, hoe bescheiden haar rol verder ook moge wezen.

De ontwikkeling van deze gemeenschap vereist ook vooruitgang van eerder technische aard. Zo kan de machthebber zijn beroep op de samenleving enkel in de praktijk brengen indien hij beschikt over een ambtenarencorps van enige omvang dat beginselen van recht en financiële administratie beheerst. Bovendien moet de machthebber ernaar streven de sfeer van het recht te monopoliseren, een zekere controle te verwerven over de wetgeving en over de uitoefening van geweld binnen zijn grondgebied. Het naar buiten gerichte geweld daarentegen biedt de machthebber een uitstekend voorwendsel om de onderdanen te belasten en daardoor de middelen waarover de staat beschikt te verhogen.

Naast vele andere factoren bepaalden de erg verscheiden sociaal-economische en geografische structuren van de Europese landstreken de uiteenlopende trajecten die ze doorliepen tot bij de 'natiestaat', een staatsvorm die pas in de negentiende eeuw dominant werd. De Amerikaanse socioloog en historicus Charles Tilly heeft onlangs een typologie van dergelijke trajecten voorgesteld⁶. Volgens hem zouden staten hun interne samenhang hebben bevorderd door een 'concentratie van dwang' (= *coercion intensive path*), een 'concentratie van kapitaal' (= *capital intensive path*) of nog door de 'gekapitaliseerde dwang' (= *capitalized coercion path*). Waar weinig handel werd gedreven, waar het aantal en vooral de omvang van de steden beperkt bleef, daar kreeg de staat vorm door een 'concentratie van dwang'. In zulke streken begunstigde de monarch edellieden. De landbouw bleef er veruit de belangrijkste economische sector. Productie kwam er goeddeels onder dwang tot stand. Charles Tilly noemt Rusland en Polen als voorbeelden van landen waar staatsvorming op deze wijze gestalte kreeg. Groei door de 'concentratie van kapitaal' was het kenmerk van sterk verstedelijkte zones. Commerciële elites gaven er ook in het politieke leven de toon aan. Wanneer dergelijke staten bedreigd werden van buitenaf, trokken die kapitaalkrachtige elites voldoende huurlingen aan om het grondgebied op afdoende wijze te verdedigen. Noord- en Centraal-Italië en de Nederlanden waren de zones bij uitstek waar staatsvorming op deze wijze plaatsgreep. Machthebbers bouwden de staat op met 'gekapitaliseerde dwang' in die gebieden waar een groot deel van de bevolking nog op het platteland woonde, maar waar ook commerciële netwerken een redelijke omvang bereikten. Deze soevereinen beschikten op den duur over een competitief voordeel, omdat ze zowel een groot aantal mensen als een aanzienlijke hoeveelheid financiële middelen konden mobiliseren. Vooral de koningen van Frankrijk en Engeland en in mindere mate ook die van de verschillende Iberische rijken behaalden voordelen uit deze comfortabele positie.

5. Genet, 'Which state rises', 122-131. Genet neemt de hierna beschreven ontwikkelingen enkel waar in de 'grote post-feodale monarchieën' Frankrijk en Engeland. Zij bezaten echter niet het monopolie op deze vernieuwingen. In een totaal andere omgeving voldeden bijvoorbeeld ook de Italiaanse commune aan deze voorwaarden. Zie bijv.: Chittolini, 'Cities', 695-701. Een voorbeeld uit de praktijk: W. Bowsky, *A medieval Italian commune. Siena under the Nine, 1287-1355* (Berkeley, 1981) passim.
6. C. Tilly, *Coercion, capital and European states, AD 990-1990* (Cambridge Mss./Oxford, 1990) passim. In zijn boek *European revolutions. 1492-1992* (Oxford/Cambridge Mss., 1993) beschrijft Tilly de verschillende types van revoltes en revoluties die zouden voortvloeien uit de uiteenlopende trajecten van staatsvorming.

In het vroeg-moderne Europa beschikten nochtans ook de souverainen die konden rekenen op een relatief sterk uitgebouwde bureaucratie, over weinig politieke speelruimte. De meeste monarchen heersten immers over verschillende territoria die alle prat gingen op hun eigen juridische en administratieve gebruiken. De Britse historici Helmut Koenigsberger en John Elliott hebben deze staatsvorm omschreven als een 'samengestelde monarchie' (*a composite monarchy*)⁷. Vaak nam één territorium van zulk een samengestelde monarchie een dominante positie in ten opzichte van de andere gebieden die er deel van uitmaakten. Castilië speelde bijvoorbeeld duidelijk een voortrekkersrol op het Iberisch schiereiland. Hetzelfde geldt voor Engeland op de Britse eilanden. Uiteraard kon de monarch nooit tegelijkertijd verblijven in alle territoria waar hij formeel over heerste. De overlevingskansen van een 'samengestelde monarchie' hingen daarom ondermeer af van het vermogen van de sovereign en van zijn entourage om een zekere integratie tussen de verschillende gebiedsdelen tot stand te brengen. Maar tevens moest de monarch aan deze delen steeds ook een ruime mate van zelfbestuur laten. Zowel John Elliott als Helmut Koenigsberger hebben er verschillende malen op gewezen dat lokale elites een sleutelrol vervulden bij deze zoektocht naar het ideale evenwicht tussen integratie en zelfbestuur. De leden van deze elites namen immers namens de sovereign het beheer waar over de plaatselijke aangelegenheden. Maar anderzijds moest de monarch ook pogen om die lieden op te nemen in de kring van de 'grote supra-territoriale monarchie'. Wanneer de vorst er niet in slaagde om de leden van deze elites te overtuigen van de voordelen die het lidmaatschap van een samengestelde monarchie hen bood, dreigde er niet zelden een opstand tegen zijn gezag⁸.

Het lukte de centrale overheid niet altijd een dergelijke revolte te bedwingen. Politieke unies werden regelmatig gesloten en later weer ontbonden. Hedendaagse historici die minder dan hun voorgangers door vaderlandsliefde worden beziel, plaatsen zulke omwentelingen niet langer in een finalistisch raamwerk. Vaak beklemtonen ze dat goeddeels toevallige gebeurtenissen leidden tot de vorming van bepaalde staten in bepaalde gebieden. Toch kenmerkte een onderliggende neiging tot het samenvoegen van steeds grotere eenheden deze processen⁹. Nu het paradigma van de 'ideale staat', waarmee men vooral Frankrijk, Engeland, Castilië en Pruisen bedoelde, niet langer het onderzoek naar de 'genese van de moderne staat' bepaalt, besteden historici meer aandacht aan de lotgevallen van politieke gemeenschappen die zijn verdwenen, aan de sociale verhoudingen die er heersten, en aan de instellingen die er werden opgebouwd. Kortom, ze gaan nu ook op zoek naar de dieperliggende oorzaken voor de ondergang van tal van staten¹⁰.

De vorming van de moderne staat in de Nederlanden

In de Nederlanden kreeg een territoriale staat pas relatief laat vorm. Kort daarna viel hij uit elkaar¹¹. De resultaten van de nieuwe internationale theorievorming die ik hierboven voor-

7. H.G. Koenigsberger, 'Dominium regale' or 'Dominium politicum et regale': monarchies and parliaments in early modern Europe', in: *idem* ed., *Politicians and virtuosi. Essays in early modern history* (Londen/Ronconverte, 1986) 1-25; *idem*, 'Composite states, representative institutions and the American Revolution', *Historical research*, LII (1989) 135-153, en vooral *idem*, 'Fürst and Generaalstaaten. Maximilian I. in den Nederlanden (1477-1493)', *Historische Zeitschrift*, CXLII (1986) 557-579 en J.H. Elliott, 'A Europe of composite monarchies', *Past and present*, CXXXVII (1992) 48-71.

8. Elliott, 'Europe', 56-57 en 60; *idem*, 'Revolution and continuity in early modern Europe', *Past and present*, XLII (1969) 52-54; *idem*, 'Revolts in the Spanish monarchy', in: R. Forster en J.P. Greene ed., *Preconditions of revolution in early modern Europe* (Baltimore/Londen, 1970) 112-113; H.G. Koenigsberger, 'Patronage, clientage and elites in the politics of Philip II, cardinal Granvelle and William of Orange', in: A. Maczak en E. Muller-Luckner ed., *Klientelsysteme im Europa der Frühen Neuzeit* (München, 1988) 127-148.

9. Zie bijv.: M. Greengrass, 'Introduction', in: *idem* ed., *Conquest and coalescence. The shaping of the state in early modern Europe* (Londen etc., 1991) 1-24.

10. Blockmans, 'Beheersen en overtuigen', 19; C. Tilly, 'The long run of European state formation' in: W. Blockmans en J.P. Genet ed., *Visions sur le développement des états européens. Théories et historiographies de l'état moderne* (Rome z.j.) 138. Vgl. tevens: H. Maier, V. Press en D. Stievermann ed., *Vorderösterreich in der frühen Neuzeit* (Sigmaringen, 1989).

11. W. Blockmans, 'Stadt, Region und Staat: ein Dreiecksverhältnis - Der Kasus der Niederlande im 15. Jahrhundert', in: F. Seibt et W. Eberhard ed., *Europa 1500. Integrationsprozesse im Widerstreit. Staaten, Religionen, Personalverbände, Christenheit* (Stuttgart, 1987) 211.

stelde, dragen bij tot een beter inzicht in deze processen. Reeds de naam die dit deel van Noordwest Europa draagt, geeft aan hoe moeilijk het is om het precies te definiëren. Alle Europese talen gebruiken de meervoudsvorm om het gebied te benoemen: 'the Low Countries', 'les Pays-Bas', 'die Nederlande' of nog 'i Paesi Bassi'. Ook koningin Beatrix' rijk bestaat nog steeds uit meerdere Nederlanden¹². Het begrip 'Nederlanden' of 'Lage Landen' verwijst naar een twintigtal oude vorstendommen die in de woelige post-Karolingische periode ontstonden op de grenzen tussen het Duitse keizerrijk en het Franse koninkrijk¹³. De Nederlandstalige historiografie stelt dat deze gebieden een ruimte vormden waarin van oudsher gelijkaardige sociale, economische en culturele structuren heersten, die de politieke eenmaking voorafgingen¹⁴.

Uiterlijk vanaf de veertiende eeuw functioneerden haast overal in deze ruimte politieke gemeenschappen die de krijtlijnen uittekenden waarbinnen de landsheren hun aspiraties konden botvieren. Om hun ambities te kunnen waarmaken trokken deze vorsten ambtenaren aan. Bovendien poogden al deze vorsten zich op te werpen als ultieme rechters en wetgevers in hun onderscheiden territoria¹⁵. Uitgaand van de hierboven opgesomde criteria van Genet ontpopten al deze 'Lage Landen' zich toen klaarblijkelijk al tot 'moderne staatjes in de dop'.

Vanaf 1384 werden de verschillende Nederlandse territoriale vorstendommen geleidelijk opgenomen in de Bourgondische, later Habsburgse machtsconcentratie. Het staatsvormingsproces trad in een nieuwe fase. Enerzijds bleven de oude vorstendommen duidelijk onderscheiden eenheden, met eigen bestuurs- en rechtsgewoonten en verzetten de ingezetenen zich krachtdadig tegen elke schending daarvan. Anderzijds bouwden de opeenvolgende Bourgondische hertogen een steeds sterkere bovengewestelijke administratie uit. Een nieuwe structuur entte zich op de oude. De bestuursvorm die zo groeide, had iets van een personele unie, maar tevens vertoonde hij reeds enkele trekken van een eenheidsstaat.

Van oudsher besteden historici uit de Lage Landen veel aandacht aan de opbouw van centrale bestuursinstellingen, hun werking en de reacties hierop van de bevolking en haar vertegenwoordigers¹⁶. Deze onderzoekstraditie heeft bijgedragen tot het wijzigen van de beeldvorming omtrent de territoriale eenmaking van deze gewesten. Henri Pirenne schilderde deze periode nog als een strijd tussen wijze en moderne vorsten enerzijds en trotse stedelingen die helaas de tekenen des tijds niet verstonden, anderzijds¹⁷. Thans hanteren historici een veel dynamischer beeld: dat van de moeilijke maar veelbelovende wisselwerking tussen vorst en stedelijke elites waarbij beide partijen elkaar betoverden¹⁸.

12. P. Avonds, 'Beschouwingen over het ontstaan en de evolutie van het saamborigheidsbesef in de Nederlanden (14e-19e eeuw)', in: *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek. Liber amicorum Andriessen, Keersmaeckers en Lenders* (Leuven/Amersfoort, 1986) 45-58; H. de Schepper, 'Belgium Nostrum'. 1500-1650. *Over integratie en desintegratie van het Nederland* (Antwerpen, 1987) passim.

13. Blockmans, 'Stadt, Region und Staat', 211. Over het aantal 'Lage Landen' zie: H. de Schepper, 'De burgerlijke overheden en hun permanente kaders. 1480-1579', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (15 dln.; Haarlem, 1977-1983) V, 315-316.

14. Angelsaksische historici zien daarentegen in de Nederlanden vaak niet meer dan een creatie van de vorsten die er over heersten; zie bijv.: A. Duke, 'From king and country to king or country? Loyalty and treason in the Revolt of the Netherlands', *Transactions of the Royal Historical Society*, 5e serie, XXXII (1982) 113 en J.I. Israel, *The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall, 1477-1806* (Oxford, 1995) 21-35.

15. Uitwerking van deze problematiek bij: H. de Schepper en J.M. Cauchies, 'Justitie, gracie en wetgeving. Juridische instrumenten van de landsheerlijke macht in de Nederlanden. 1200-1600', in: H. Soly en R. Vermeir ed., *Beleid en bestuur in de Oude Nederlanden. Liber Amicorum prof. dr. M. Baelde* (Gent, 1993) 127-181.

16. Ook Henri Pirenne beschouwde de territoriale eenmaking van de Nederlandse gewesten ten tijde van de Bourgondische hertogen reeds als één van de sleutelperiodes. Enkele recentere voorbeelden: W.P. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)* (Brussel, 1978); *idem* ed., 1477. *Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden* (Kortrijk, 1985); *idem*, 'Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XI (1985) 231-247; J. Van Rompaey, *De Grote Raad van de hertogen van Boergondië en het Parlement van Mechelen* (Brussel, 1973); R. Wellens, *Les Etats Généraux des Pays-Bas. Des origines à la fin du règne de Philippe le Beau (1464-1506)* (Heule, 1974).

17. H. Pirenne, *Histoire de Belgique. Des origines à nos jours* (5e dr.: 4 dln.; Brussel, 1948-1952) I en II.

18. W. Blockmans en W. Prevenier, *In de ban van Bourgondië* (Houten, 1988) 171; W. Blockmans, 'De vorming van een politieke unie (veertiende-zestiende eeuw)' in: J.C.H. Blom en E. Lamberts, *Geschiedenis van de Nederlanden* (Rijswijk,

De stellingen van Tilly versterken dit beeld. Volgen hem vormden de Nederlanden het prototype van een regio waar staatsvorming gestalte kreeg door de 'concentratie van kapitaal'¹⁹. Deze visie sluit goed aan bij een concept dat de Nederlandstalige historici Prevenier, Blockmans en De Schepper hebben uitgewerkt. Zij deelden de Nederlanden in in een centrum en een periferie²⁰. Het centrum bestaat dan uit de gewesten die als in een halve cirkel rondom de monding van de grote rivieren, Schelde, Maas en Rijn liggen. Daar bevonden zich bijna alle grote steden, daar woonde het merendeel van de bevolking, daar werden de meeste industriële en artistieke producten vervaardigd, daar was het handelsleven geconcentreerd en daar haalden de vorsten het leeuwendeel van hun financiële middelen vandaan. De stedelijke elites vormden er de dominante sociale groep. Die gelijkaardige sociaal-economische structuur versterkte de samenhangsgevoel van deze gebieden. Zij vormden de harde kern van de 'Bourgondisch-Habsburgse staat'. Daar stapelde zich ook alle sociale, politieke en religieuze onvrede op die later, tijdens de tweede helft van de zestiende eeuw, zou uitmonden in de Opstand.

De periferie wordt gevormd door een tweede halve cirkel die rondom de eerste ligt. Deze rand was veel dunner bevolkt dan het centrum. Grote steden ontbraken er haast volkomen. Landbouw bleef er de economische activiteit bij uitstek. Prelaten en edellieden hadden er hun vooraanstaande positie behouden. Om al deze redenen was de centrale overheid veel minder diep doorgedrongen in deze gewesten, haalde ze bijvoorbeeld daar slechts een klein deel van de financiële middelen waarover ze beschikte vandaan. De uiteindelijke triomf van de Staat, nadat de Opstand was bedwongen, zou er een gevolg zijn van het conservatisme van de lokale machthebbers.

In zijn nieuwste boek heeft Jonathan Israel deze indeling van de Nederlanden in een centrale, maritieme strook die vooral zou bestaan uit Vlaanderen, Brabant, Holland en Zeeland, en een grote, perifere en landinwaarts georiënteerde zone ten zuiden en ten oosten van deze gewesten, verworpen. In plaats daarvan stelde hij een terugkeer voor naar het oude bi-polaire model dat tot enkele decennia geleden de leidraad vormde van vele historische schoolboekjes in Nederland en België. Deze auteur meent immers dat door de Bourgondische Nederlanden scheidslijnen heen liepen die de voorafschaduw vormden van de huidige staatsgrenzen. In het zuiden waren Vlaanderen en Brabant de dominante gewesten. In het noorden zou Holland zich reeds vroeg hebben opgeworpen als de toonaangevende landstreek²¹.

Wat er ook van zij, beide modellen beklemtonen het grote aandeel dat stedelijke elites hadden bij de opbouw van een bovengewestelijk ambtenarenapparaat. De historici die één van deze modellen als leidraad gebruiken voor hun eigen relaas, besteden meestal weinig aandacht aan de inbreng van edellieden bij staatsvorming. Wanneer ze al plaats inruimen voor de adel, dan wordt deze haast onvermijdelijk voorgesteld als de tegenspeler van de burgerij, en bijgevolg als een 'behoudende kracht'. De rol van edellieden beperkt zich dan tot die van eeuwige verliezers²².

1994) 45; W. Blockmans, 'Alternatives to monarchical centralisation: the great tradition of revolt in Flanders and Brabant', in: H.G. Koenigsberger en E. Muller-Luckner ed., *Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit* (München, 1988) 145-154.

19. C. Tilly, 'History, Sociology and Dutch collective action', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XV (1989) 151-152; *idem*, 'The long run', 143-145. Zie ook: M.C. 't Hart, *The making of a bourgeois state. War, politics and finance during the Dutch revolt* (Manchester/New York, 1993) 1-11.

20. W. Prevenier en W. Blockmans, *De Bourgondische Nederlanden* (Antwerpen, 1983) 29-30; W. Blockmans, 'Kern en periferie in de Bourgondische Nederlanden', *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, XC, 1 (1986) 49-56; *idem*, 'Vorming van een politieke unie', 106-107; De Schepper, "Belgium Nostrum", *passim*.

21. Israel, *Dutch Republic*, v-vii en 9-230.

22. Een klassiek voorbeeld van een dergelijke aanpak in J. Bartier, *Légistes et gens de finances au XVe siècle. Les conseillers des ducs de Bourgogne Philippe le Bon et Charles le Téméraire* (Brussel, 1955). Zie verder bijv.: L. Genicot, 'La noblesse médiévale. Pans de lumière et zones obscures', *Tijdschrift voor geschiedenis*, XCIII (1980) 352.

Het kiemen van een 'nieuwe aristocratie' in de Nederlanden

'Groei van de staat' betekende voor de vorst allereerst een belangrijke toename van de beschikbare middelen²³. Wilde de vorst die extra middelen omzetten in extra macht, dan diende hij ze te besteden. Een deel daarvan gebruikte hij uiteraard om een sterkere administratie uit te bouwen²⁴, maar een ander deel vloeide ongetwijfeld ook naar die edellieden die dienst van de vorst traden²⁵. Niet enkel als ridders kon deze hem uitstekende diensten bewijzen. Door hen aan te stellen als zijn bestuurlijke of juridische vertegenwoordigers bijvoorbeeld, benutte de vorst het maatschappelijk prestige waar de edellieden over beschikten²⁶. Door op een dergelijke wijze stukjes geld en macht te verdelen, ging de vorst aan het hoofd staan van een patronagenetwerk²⁷. De edellieden die dan deze stukjes verkregen, konden nu op hun beurt optreden als makelaars van deze stukjes, ze toewijzen aan hun cliëntèle of omgekeerd, hun beschermelingen aanbevelen bij de vorst²⁸. Bovendien genoten edellieden zo enige bescherming tegen de wisselvalligheden van de economische cycli²⁹. Ook in de Nederlanden poogden de vorsten dus een sterke bureaucratie uit te bouwen en tegelijkertijd edellieden aan zich te binden door middel van patronage. Beide processen versterkten elkaar.

Eén van de belangrijkste onderdelen van de patronageactiviteiten van de Bourgondische hertogen en van hun Habsburgse opvolgers bestond uit het opzetten van een bijzonder weelderige hofhouding. Het Bourgondische hof stond bekend als het schitterendste in Europa en vele vorsten spiegelde zich aan dit voorbeeld³⁰. Aan dit hof verzamelden de hertogen edellieden uit haast alle uithoeken van hun territoria. Na hun verblijf in de omgeving van de vorst droegen deze edellieden de hofcultuur uit naar hun thuisbases. De Orde van het Gulden Vlies, die Filips de Goede (1419-1467) in 1430 had opgericht, diende eenzelfde doel³¹.

Het lidmaatschap van de hertogelijke hofhouding, bijvoorbeeld als kamerheer of de uitverkiezing tot Vliesridder verhoogden het prestige van de betrokken edelman³². Maar de hertogen beschikten over nog meer middelen om de hiërarchie in de schoot van de adel te wijzigen. Aan hun getrouwen kenden ze jaargelden en allerlei andere financiële voorrechten toe, maar ook lenen en heerlijkheden. Deze nieuwe bezittingen bevonden zich niet zelden in een ander gewest dan dat waar de gelukkige edelman oorspronkelijk vandaan kwam³³. Karel de Stoute

23. E. Kossmann, 'Volkssoevereiniteit aan het begin van het Nederlandse Ancien Régime', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, XCV (1980) 1-3.
24. Guenee, *L'Occident*, 189-204.
25. Een definitie van adel in de Bourgondische Nederlanden bij: P. de Win, 'Queeste naar de rechtspositie van de edelman in de Bourgondische Nederlanden', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, LIII (1985) 223-274. Zie ook: *idem*, 'De lagere adel in de Bourgondische Nederlanden', *Bijdragen tot de geschiedenis*, LXIX (1986) 171-207.
26. Een overzicht bij: A. Maczak, 'The nobility-state relationship', in: W. Reinhard ed., *Power elites and state building* (Oxford, 1996) 189-206. Zie verder: Guenee, *L'Occident*, 229-235 en 264-268 en P. Contamine ed., *L'état et les aristocraties (France, Angleterre, Ecosse). XIIIe-XVIIe siècles* (Parijs, 1989) 11-26.
27. Genet, 'Which state rises', 132-133.
28. Enkele praktijkvoorbeelden voor de Nederlanden bij: A. Derville, 'Les pots-de-vin dans le dernier tiers du XVe siècle (d'après les comptes de Lille et de Saint-Omer)', in: Blockmans, 1477, 449-471; *idem*, 'Pots-de-vin, cadeaux, racket, patronage. Essai sur les mécanismes de décision dans l'état bourguignon', *Revue du Nord*, LXVI (1974) 341-364; A.J. Bijsterveld, 'Les jeux d'influence et le patronage local de la haute noblesse dans le choix des titulaires de cures en Brabant du Nord (XVe-XVIe siècles)', *Revue du Nord*, LXXVII (1995) 345-363.
29. Deze stelling is ontleend aan de neo-marxistische modellen van: G. Bois, 'Noblesse et crise des revenus seigneuriaux en France au XIVe et XVe siècles: essai d'interprétation', in: P. Contamine ed., *La noblesse au Moyen Age. Essais à la mémoire de Robert Boutrouche* (Parijs, 1976) 219-233 en van P. Anderson, *Lineages of the absolutist state* (Londen, 1974) 15-41.
30. Een recent overzicht van het onderzoek naar de Bourgondische hofcultuur bij: W. Paravicini, 'The court of the dukes of Burgundy. A model for Europe?', in: R.G. Asch en A.M. Birke ed., *Princes, patronage and the nobility. The court at the beginning of the modern age. c.1450-c.1650* (Londen/Oxford, 1991) 69-102 (m.n. 90-102).
31. Onlangs verscheen een bijzonder omvangrijk proefschrift over het Gulden Vlies ten tijde van Filips de Goede en Karel de Stoute: F. De Gruben, *Les chapitres de la Toison d'Or à l'époque bourguignonne (1430-1477)* (Leuven, 1997). Vgl. tevens de tentoonstellingscatalogus: P. Cockshaw en C. van den Bergen-Pantens ed., *L'ordre de la Toison d'or de Philippe le Bon à Philippe le Beau (1430-1505): idéal ou reflet d'une société?* (Brussel, 1996).
32. W. Paravicini, 'Soziale Schichtung und soziale Mobilität am Hof der Herzoge von Burgund', *Francia*, V (1977) 127-182.
33. Enkele voorbeelden van deze praktijk bij: H. Cools, 'Le prince et la noblesse dans la châtellenie de Lille à la fin du XVe siècle: un exemple de la plus grande emprise de l'état sur les élites locales?', *Revue du Nord*, LXXXVII (1995) 400-401.

(1465/67-1477) trok dit proces van hiërarchisering consequent door door ietwat wederrechtelijk titels toe te kennen aan Nederlandse edellieden³⁴.

De toenemende specialisatie op bestuurlijk en militair vlak beklemtoonde deze hiërarchisering nog sterker. De vorsten stelden bijvoorbeeld enkele van hun adellijke intimi aan tot plaatsvervangers in net in het Bourgondische landencomplex ingepaste of ver van de bestuurlijke centra gelegen gewesten. Zo ontstond het corps van de stadhouders³⁵. De oprichting van een semi-permanent leger door Karel de Stoute had eenzelfde effect. Het aanvoerderschap van de nieuwe 'ordonnantiebenden' was *de facto* voorbehouden aan vertrouwelingen van de vorst³⁶. Net zoals de stadhouders zouden deze aanvoerders later pogen om deze eervolle functies door te geven aan hun erfgenamen.

Op al deze wijzen bevorderden de Bourgondische hertogen en hun Habsburgse opvolgers de groei van een bovengewestelijke aristocratie. Daar ging een zeker eenmakend effect van uit. Uiteraard hadden deze vorsten als heersers over een 'groeïende samengestelde staat' hier alle belang bij. Toch heeft dit aspect van de staatsvorming in de Nederlanden tot nu toe slechts relatief weinig aandacht gekregen van historici.

Aristocratie en de moderne staat in de Nederlanden: een braakliggend veld voor historici

Zoals blijkt uit het bovenstaande weten we wel al heel wat over het ontstaan en de groei van deze nieuwe groep van bovengewestelijke hoge edellieden in de Bourgondische Nederlanden³⁷ en dit vooral dankzij het werk van Paravicini³⁸ en Van Uytven³⁹. De bevindingen van deze auteurs bevestigen de veronderstellingen die Henri Pirenne reeds bij het begin van deze eeuw uitte⁴⁰. Toch is haast niets bekend omtrent de exacte omvang van deze groep⁴¹. Wel menen alle auteurs die zich reeds over dit probleem hebben gebogen dat die groep erin slaagde zichzelf te bestendigen, in de zestiende eeuw dezelfde families er deel van uitmaakten als in de vijftiende eeuw⁴². Het plotse overlijden van Karel de Stoute (1477)⁴³ en de het weinig gelukkige eerste

34. Zo verhief de hertog Jan van Croij in 1473 tot graaf van Chimay. Vgl. P. Janssens, *Standenongelijkheid. Het adelsbeleid in de Zuidelijke Nederlanden van de vijftiende tot de negentiende eeuw* (onuitgegeven proefschrift; Leuven, 1988) I, 49-51.

35. P. Rosenfeld, 'The Provincial Governors from the Minority of Charles V to the Revolt', *Standen en Landen*, XVII (1959) 50-51.

36. G. Guillaume, *Histoire des bandes de l'ordonnance des Pays-Bas* (Brussel, 1873) 1-51; R. Vaughan, *Charles the Bold. The last Valois duke of Burgundy* (Londen, 1973) 205-211.

37. Zie ook het themanummer van de *Revue du Nord*, LXXVII (april-juni 1995).

38. Zie naast de hierboven reeds geciteerde titels vooral zijn proefschrift: *Guy de Brimeu. Der burgundische Staat und seine adlige Führungsschicht unter Karl dem Kühnen* (Bonn, 1975), en zijn artikelen: 'Moers, Croy, Burgund', *Annalen des historischen Vereins für Niederrhein*, CLXIX (1978) 7-113 en 'Expansion et intégration. La noblesse des Pays-Bas à la cour de Philippe le Bon', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, XCV (1980) 298-314.

39. R. Van Uytven heeft vooral de Brabantse adel bestudeerd. Zijn artikelen zijn bijzonder vernieuwend. Zie vooral: R. Van Uytven, 'Vorst, adel en steden: een driehoeksverhouding in Brabant van de twaalfde tot de zestiende eeuw', *Bijdragen tot de geschiedenis*, LIX (1976) 93-122; *idem*, 'De Brabantse adel als politieke en sociale groep tijdens de late middeleeuwen', in: J. Verbesselt e.a. ed., *De adel in het hertogdom Brabant* (Brussel, 1985) 75-88; *idem*, 'Classes économiques, hiérarchies sociales et influence politique aux Pays-Bas du sud du XIVe au XVIIe siècle', in: A. Guarducci ed., *Gerarchie économique e gerarchi sociali. Secoli XII-XVIII* (Florence, 1990) 365-386.

40. Pirenne, *Histoire de Belgique* II, 40vlg.

41. Wel startte Werner Paravicini, de directeur van het Duits Historisch Instituut te Parijs, een project om alle bewaarde hofordonnanties van 1430 tot diep in de zestiende eeuw uit te geven. Zie zijn: 'Ordonnances de l'Hôtel' und 'Escroes des gaiges'. Wege zu einer prosopographischen Erforschung der Burgundischen Staats im fünfzehnten Jahrhundert', in: N. Bulst en J.P. Genet ed., *Medieval lives and the historian. Studies in medieval prosopography* (Kalamazoo, 1986) 243-266. Tot nu toe verschenen de hoflijsten tot 1437; zie: *Francia* X (1982) 131-166; XI (1983) 257-301; XIII (1985) 191-211; XV (1987) 183-231 en XVIII (1991) 111-123. Een bio-bibliografie van de vijftiende-eeuwse Vliesridders bij: R. De Smedt ed., *Les chevaliers de l'Ordre de la Toison d'Or au XVe siècle. Notices bio-bibliographiques* (Frankfurt etc., 1994).

42. R. Van Uytven, 'Crisis als cesuur. 1482-1494', in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden* V, 433-435, en Paravicini, *Guy de Brimeu*, 545-546.

43. De crisis van 1477 en haar gevolgen worden uitgediept in de bundel: Blockmans, 1477, passim. Zie tevens: *idem*, 'La position du comté de Flandre dans le royaume à la fin du XVe siècle', in: B. Chevalier en P. Contamine ed., *La France à la fin du XVe siècle. Renouveau et apogée. Economie - Pouvoirs - Arts. Culture et conscience nationale* (Parijs, 1985) 71-89.

regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1482-1493)⁴⁴ veroorzaakten diepe politieke crises in de Nederlanden. Maar daarna nam de invloed van de hoge adel nog toe. Wel zou deze groep zich toen, meer dan vroeger, hebben afgesloten voor nieuwkomers⁴⁵.

De opname van de Nederlanden in de gigantische 'samengestelde monarchie' van Karel V bood nieuwe kansen aan de leden van de hoge adel uit deze landen⁴⁶. In weerwil van de pogingen van regentes Maria van Hongarije⁴⁷ om de invloed van de 'aristocraten' te beperken, bereikte hun ongenoegen slechts tijdens de regering van Filips II (1555-1598), zijn landvoogdes Margaretha van Parma (1559-1567) en hun nauwe medewerkers een hoogtepunt. Dit ongenoegen van de hoge adel lag mee aan de basis van de opstandige beweging die in de Nederlanden in de jaren zestig van de zestiende eeuw op gang kwam⁴⁸.

Alhoewel historici erkennen dat leden van de hoge adel een belangrijke rol speelden bij het ontketenen van de Opstand, is er tot nu toe minder onderzoek verricht naar de lotgevallen van de zestiende-eeuwse aristocraten dan naar hun vijftiende-eeuwse voorgangers⁴⁹. Het sterk verstedelijkte karakter van de Nederlanden is hier ongetwijfeld mede debet aan. Bovendien kwam in het Noorden uit de Opstand een staat voort die immer wordt omschreven als een 'burgerlijke republiek'⁵⁰. Ook in het Zuiden liet de Opstand sporen na: nooit konden de soevereinen er besturen zonder rekening te houden met de privileges van de toonaangevende stedelijke belangengroepen, het absolutisme behield er immer een gematigd karakter⁵¹.

Al deze aandacht van de onderzoekers voor de lotgevallen van stedelingen tijdens de Opstand weerhield hen er niet van er ook een mening op na houden over de houding van de adel in die periode. De negentiende-eeuwse romantische historicus Reinier Cornelis Bakhuizen van den Brink was er van overtuigd dat edellieden geen rol van betekenis hadden gespeeld tijdens de Opstand, zo 'uitgeput, machteloos en in zichzelf verdorven' waren ze. Volgens hem dankte het 'Nederlandsche volk' zijn vrijheid geheel en al aan de burgerij en in het bijzonder

44. Vgl. bijv.: Van Uytven, 'Crisis als cesuur', 420-435 en W.P. Blockmans, 'Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492 d'après des documents inédits', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, CXL (1974) 257-368.

45. J. Lefevre, 'De 16e, 17e en 18e eeuw', in: J.L. Broeckx e.a. ed., *Flandria Nostra. Ons land en ons volk. Zijn standen en beroepen door de tijden heen*, IV (Antwerpen etc., 1959) 345.

46. *Idem*, 347-348; K. Brandi, *Keizer Karel V. Vorming en lot van een persoonlijkheid en van een wereldrijk* (Amsterdam, 1942) 1-43.

47. Zij mocht zich onlangs in hernieuwde aandacht verheugen: A.M. Koldewij e.a. ed., *Maria van Hongarije. Koningin tussen keizers en kunstenaars. 1505-1558* (Zwolle, 1993); L.V.G. Gorter-van Royen, *Maria van Hongarije, regentes der Nederlanden. Een politieke analyse van haar regentschapsordonnanties en haar correspondentie met Karel V* (Hilversum, 1995); *idem*, 'De regentes van Karel V in de Nederlanden. Beeld en werkelijkheid', *Tijdschrift voor geschiedenis*, CX (1997) 169-197.

48. F. Rachfall, *Wilhelm von Oranien und der Niederländische Aufstand* (3 dln; Halle's Gravenhage, 1906-1924) II; H.F.K. van Nierop, 'De adel en de Opstand', *Spiegel historicael*, XXIX (1994) 463-464.

49. Rosenfeld, 'Governors', spijst zijn aandacht toe op de stadhouders. M. Baelde, 'Edellieden en juristen in het centrale bestuur der zestiende-eeuwse Nederlanden (1531-1578)', *Tijdschrift voor geschiedenis*, LXXX (1967) 39-51, verdedigt de stelling dat de hoge adel tijdens de zestiende eeuw aan macht inboette in de centrale regeringsraden ten voordele van de juristen. De aanwezigheid edellieden in centrale raden is wel goed bestudeerd. Zie de klassieke proefschriften van M. Baelde, *De collaterale raden van Karel V en Filips II. 1531-1578. Bijdrage tot de studie van de centrale instellingen in de zestiende eeuw* (Brussel, 1965), en H. de Schepper, *De kollaterale raden in de katolieke Nederlanden van 1579 tot 1609. Studie van leden, instellingen en algemene politiek* (onuitgegeven proefschrift; Leuven, 1972). Het artikel van H.A.E. van Gelder, 'De Nederlandse adel en de Opstand tegen Spanje. 1565-1572', *Tijdschrift voor geschiedenis*, XLIII (1928) 1-20 en 138-159, bekritiseerde voor het eerst de idee als zou de Opstand enkel een 'burgerlijk' karakter hebben gehad. Wel handelt het haast uitsluitend over de lage adel. Over het politieke programma van de adellijke liga uit de jaren '60 en de houding van haar leden tijdens de jaren '70 zijn we goed ingelicht. Enkele voorbeelden: A. Duke, 'King and Country'; Koenigsberger, 'Patronage'; H.F.K. van Nierop, 'Edelman, bedelman. De verkeerde wereld van het Compromis der Edelen', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CVII (1992) 1-27.

50. Zie bijvoorbeeld de titel van het proefschrift van 't Hart: *The making of the bourgeois state*; zie verder: Israel, *Dutch Republic*, 278-279 en J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland. 1500-1800. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995) 585-586.

51. K. van Honacker, 'Citizens and politics in the Duchy of Brabant: political opportunity and political culture in Brussels, Antwerp and Leuven in the seventeenth century', in: W. Thomas et B. de Groof ed., *Rebellion y Resistencia en el Mundo Hispanico del Siglo XVII* (Leuven, 1992) 41-52.

aan de kooplieden⁵². De liberale Henri Pirenne bracht de snelle verspreiding van het Calvinisme en het uitbreken van de beeldenstorm tijdens de zomer van 1566 in het Vlaamse Westkwartier in verband met de pre-kapitalistische organisatie van de textielnijverheid aldaar. Maar de Gentse hoogleraar wilde allereerst het historische bestaansrecht van België beklemtonen⁵³. Daarom projecteerde hij de voorafspiegelingen van deze staat liefst zo ver als mogelijk in de geschiedenis terug. Hij zag de zestiende-eeuwse bovengewestlijke aristocraten als de eerste groep uit de bevolking die doordrongen was van een 'Nederlands-Bourgondisch nationaal gevoel'⁵⁴. Daardoor waren ze volgens hem voorbestemd om de oppositie tegen de afwezige soeverein aan te voeren en zich op te werpen als de verdedigers bij uitstek van de oude vrijheden en privileges van het land.

Hedendaagse historici die zich toelagen op de bestudering van de Opstand, passen de lotgevallen van de hoge adel in in het paradigmatische koppel 'centrum en periferie'. Zij stellen dat hoge edellieden de belangrijkste vertegenwoordigers waren van de zuidelijke en oostelijke randgebieden⁵⁵. Op deze edellieden had de hervorming weinig vat. Zeker tegenover de radicale calvinisten die na 1576 in de belangrijkste Vlaamse en Brabantse steden de macht in handen namen, stonden ze uiterst wantrouwig. Om hun eigen machtspositie in de randgewesten veilig te stellen zouden de meeste van deze edellieden zich in 1579, krachtens de Unie van Atrecht, verzoend hebben met Filips II.

Juliaan Woltjer heeft deze ideeën verder verfijnd in een reeks studies die de kennis over de Opstand grondig hebben vernieuwd⁵⁶. Overtuigend voert hij aan dat de eerste fase van de Opstand (die liep van circa 1560 tot circa 1580) veel inzichtelijker wordt, wanneer men naast de uitgesproken katholieken en de radicale calvinisten ook rekening houdt met de drijfveren van een derde partij: die van het 'midden'. De meeste aristocraten zouden hebben behoord tot deze 'centrumgroepering'. Woltjer hecht meer belang aan de religieuze en politieke overtuiging van die 'gematigden' dan aan hun geografische herkomst. Alhoewel ze zelf meestal katholiek bleven, verzetten ze zich tegen een gewelddadige vervolging van protestanten. Tevens keerden zij zich tegen een al te sterke concentratie van macht in de handen van de landvoogd en enkele, vaak vreemde raadgevers, zoals Filips II die voorstond. Op verschillende ogenblikken leken deze gematigden in staat om hun visie door te drukken. Maar de druk die beide radicalere zijden op hen uitoefenden dwong hen er uiteindelijk toe om te kiezen. De verzoenende koers die landvoogd Alexander Farnese (1578-1592) uitzette, leek velen de meest veelbelovende optie⁵⁷.

De edellieden die toen betrokken waren bij dergelijke onderhandelingen, stelden steevast als voorwaarde dat ze een duidelijke inbreng zouden hebben in het landsbestuur⁵⁸. Uiteraard botsten de aristocraten later vaak met de gouverneurs-generaal en de soevereinen van de katholieke Nederlanden over de concrete invulling van deze eis. Deze aristocraten beschouwden zich

52. R.C. Bakhuizen van den Brink, 'Over de adel', in: *idem, Studiën en Schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren, uit vroegere opstellen bijeenverzameld en herzien II* ('s Gravenhage, 1863) 84-86.

53. Zie voor wat volgt: Pirenne, *Histoire de Belgique III*, passim.

54. Huizinga deelde hieromtrent de mening van zijn Belgische collega; zie J.J. Huizinga, 'Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef', in: *idem, Verzamelde werken* (9 dln.; Haarlem 1948-1953) II, 97-160 (m.n. 107-109).

55. H. de Schepper, 'Hervorming van de Kollaterale Raden als voorwaarde tot de Waalse 'Reconciliatie' in 1578/79', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, LXXXX (1965) 1-23; *idem*, 'De mentale rekonversie van de Zuidnederlandse hoge adel na de Pacifikatie van Gent', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXXIX (1976) 420-428; *idem*, 'Belgium Nostrum', 24-25; Duke, 'King and country', 116-119; H.F.K. van Nierop, 'De troon van Alva. Over de interpretatie van de Nederlandse Opstand', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CX (1995) 222-223; M. van Gelderen, *The political thought of the Dutch Revolt, 1555-1590* (Cambridge etc., 1992) 22-23.

56. J.J. Woltjer heeft zijn belangrijkste artikelen samengebracht en aangevuld in de bundel *Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog. Over de Nederlandse Opstand, 1555-1580* (Amsterdam, 1994).

57. Voor diens biografie, zie: L. van der Essen, *Alexandre Farnèse, prince de Parme, gouverneur-général des Pays-Bas (1545-1592)* (5 dln.; Brussel, 1933-1937). Zie voor deze episode vooral: G. Janssens, 'Pacification générale ou réconciliation particulière? Problèmes de guerre et de paix aux Pays-Bas au début du gouvernement d'Alexandre Farnèse (1578-1579)', in: B. de Groof en E. Galdieri ed., *La dimensione europea dei Farnese* (Turnhout, 1994) 251-278.

58. C.H.T. Bussemaker, *De afscheiding der Waalsche gewesten van de Generale Unie* (2 dln.; Haarlem 1895-1896); De Schepper, 'Mentale rekonversie', 425-427.

immers als natuurlijke vertegenwoordigers van de bevolking van de Nederlanden. De Castiliaanse regeringskringen gunden hen uiteraard een dergelijke rol niet. In 1632 liep het ongevoegen van de Nederlandse edellieden hieromtrent zo hoog op dat ze een staatsgreep waagden. De mislukking hiervan leidde er toe dat de erfgenamen van de Bourgondische aristocraten hun politieke invloed definitief verloren⁵⁹. Inmiddels had de Castiliaanse overheid een geheel nieuw 'adelsbeleid' ontwikkeld. Vanaf 1588 kende men immers meer adellijke titels toe dan ooit tevoren⁶⁰. Meer onderzoek zal moeten uitwijzen of deze nieuwkomers een belangrijk deel van de bestuurswerkzaamheden naar zich toe trokken en of ze er bijvoorbeeld ook in slaagden de patronagenetwerken van hun voorgangers over te nemen.

De gewesten die onder het gezag bleven van de Staten-Generaal, ontwikkelden zich na de ondertekening van de Unie van Utrecht (1579) en van het Plakkaat van Verlating (1581) tot de Republiek der Verenigde Provinciën⁶¹. Hoewel ze daar, net als alle andere soevereinen, theoretisch het recht toe bezaten, hebben de Staten-Generaal nooit adellijke titels toegekend. Ook buitenlandse adelbrieven werden in de Republiek niet erkend. De inheemse adellijke stand stierf er dus langzaam uit⁶². Toch behielden edellieden er op sociaal en politiek vlak invloed en vaak ging het hun ook economisch gebied voor de wind⁶³. Daar waren maar weinig erfgenamen van de 'Bourgondische aristocratische geslachten' bij. De voornaamste van hen waren in ieder geval de leden van het huis Oranje-Nassau. De stadhouders van de verschillende gewesten kwamen altijd uit hun rangen. Zeker de Hollandse stadhouders hielden er een 'quasi monarchale hofhouding' op na. Maar zij beschikten over nog meer kanalen om een patronagenetwerk op te bouwen, bijvoorbeeld als bevelhebbers van het leger en de vloot. Toch is er nog niet zoveel bekend over de manier waarop ze hun makelaars en hun cliënten aanwierven en inzetten⁶⁴.

'O Prinsen, heren van ons land, raakt ons de Spanjaard kwijt, reikt elkander trouw de hand ...', klonk het in een Geuzenlied dat wellicht in jaren zeventig van de zestiende eeuw werd geschreven⁶⁵. Op deze wijze riep de anonieme auteur zijn publiek op de moed niet te verliezen in wat hij klaarblijkelijk beschouwde als een strijd voor politieke en religieuze vrijheid. Van de leden van de hoge adel verwachtte hij dat ze de leiding zouden nemen van deze strijd. Waren zij per slot van rekening niet de heren van het land?

Dat dergelijke verwachtingen op zijn minst bij sommigen in de samenleving leefden, geeft aan dat aristocraten een vooraanstaande positie bekleedden in de Nederlanden ten tijde van de Opstand. Hierboven heb ik beschreven hoe deze groep van aristocraten gestalte kreeg en erin slaagde zichzelf gedurende lange tijd te handhaven. Toch zal het evenzeer duidelijk zijn dat we nog veel te weinig weten over deze groep om zijn rol in de toenmalige samenleving van de Lage Landen goed te kunnen inschatten. Zo is er weinig bekend omtrent zijn precieze omvang, de

59. C. Bruneel, 'De Spaanse en de Oostenrijkse Nederlanden (1585-1780)', in: Blom en Lamberts, *Geschiedenis*, 185; P. Janssens, 'L'échec des tentatives de soulèvement dans les Pays-Bas espagnols sous Philippe IV', *Revue d'Histoire Diplomatique*, CXII (1978) 110-129; *idem*, 'De landvoogdij van Isabella. 1621-1623', in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden* VI, 379-384; *idem*, 'La fronde de l'aristocratie belge en 1632', in: Thomas en De Groof, *Rebellion*, 23-40 en R. Vermeir, 'Le Duc d'Archoot et les conséquences de la conspiration des nobles (1632-1640)', in: Soly en Vermeir, *Beleid en bestuur*, 475-489.

60. Janssens, *Standenongelijkheid*, 144-145.

61. M. van Gelderen, *Political thought*, 51-61.

62. H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (2e dr.; Amsterdam, 1990) 44-65.

63. Zie hierboven. Een synthese bij: Israel, *Dutch Republic*, 337-341. Voor de adel in de overige gewesten van de Republiek: S. Marshall, *The Dutch gentry. 1500-1650. Family, faith and fortune* (New York etc., 1987) (in dit boek ligt de nadruk op de Utrechtse adel); H. Feenstra, *Drentse edelen tijdens de Republiek: een onderzoek naar hun economische positie* (Assen, 1985), en *idem*, *Adel in de Ommelanden. Hoofdelingen, jonkers en eigeners van de late Middeleeuwen tot de negentiende eeuw* (Groningen, 1988).

64. O. Mörke, 'Sovereignty and authority: The role of the court in the Netherlands in the first half of the seventeenth century', in: Asch en Birke, *Princes*, 455-477.

65. Het citaat komt uit het lied: *Laat zang en spel, tamboer en fluit*. Vgl. H. Bruch, *Slaat op den trommele. Het Wilhelmus en de Geuzenliederen* (Leiden, 1971).

mate ook waarin de leden ervan met elkaar verwant waren. Beïnvloedde bijvoorbeeld de opname van de Nederlanden in een enorme 'samengestelde monarchie' de samenstelling van deze groep? – Daarnaast moet er nog veel onderzoek gebeuren naar het hofleven en naar de wijze waarop hoge edellieden delen van de overheidsmacht uitoefenden, zowel op lokaal als centraal niveau. Edellieden ontleenden een belangrijk deel van hun aanzien ongetwijfeld aan hun militaire functies. Maar precies over dit aspect van hun loopbaan weten we meestal vrij weinig. Tenslotte, hoe functioneerden hun patronagenetwerken in de praktijk?

Kortom, alhoewel historische kennis geen antwoord biedt op de problemen waar onze samenleving mee kampt, meer inzicht verschaft deze kennis wel. Willen we die verkrijgen dan dienen we meer onderzoek te verrichten. De vroeg-moderne adelsgeschiedenis heeft nog lang niet al zijn geheimen prijs gegeven.